

Latvijas un Islandes stratēģijas ekonomiskās krīzes pārvarēšanai

Iveta Baltiņa¹, Maija Šenfelde^{2, 1-2} *Rīga Technical University*

Kopsavilkums. Daudzās pasaules valstīs 2008.gadā sākusies globālā finanšu krīze radīja ievērojamus postījumus valstu finanšu sistēmās un negatīvas ekonomiskās attīstības tendences. Arī Latvijā un Islandē valdībām bija jāīsteno programmas, lai risinātu radušās problēmas un īstenotu ekonomikas stabilizēšanas pasākumus. Tā kā ekonomikas cikliska attīstība ir normāls process, un daudzas valstis jau agrāk ir saskārušās ar dažādām ekonomiskās attīstības problēmām, tad šī raksta mērķis ir izanalizēt Islandes un Latvijas attīstības rādītājus līdz krīzei un pašlaik, lai atbildētu uz jautājumu, kā abu valstu īstenotās ekonomiskās stratēģijas ietekmē to ekonomisko attīstību.

Atslēgas vārdi: finanšu krīze, efektīvā pieprasījuma koncepcija, Islandes, Latvijas ekonomiskā stratēģija, fiskālā politika, budžeta konsolidācija.

I.IEVADS

Ekonomiskā līdzsvara problēma ieņem makroekonomikā centrālo vietu. To ļoti uzskatāmi pierāda arī pašlaik Latvijas un citu pasaules valstu ekonomikā notiekošie procesi. 2007.gada augustā sākušies satricinājumi pasaules finanšu tirgos saistībā ar ASV kredītu zaudējumiem pārauga globālā finanšu krīzē, pasaules lielākajām finanšu institūcijām nonākot uz maksātnespējas sliekšņa. Kopumā ASV un Eiropā 2008.un 2009.gadā finansiālās grūtībās nonāca rekordliels finanšu iestāžu skaits. Neilgi pēc krīzes uzplaiksnījuma ASV par finansiālām grūtībām sāka ziņot Eiropas finanšu institūcijas, t.sk. arī Latvijā un Islandē. Lai gan krīze dažādās valstīs izpaudās līdzīgi, atkopšanās no tās dažādos reģionos notiek atšķirīgi un dažādos tempos. Šo tempu atšķirības ietekmē gan valstu ekonomiskā attīstība līdz krīzei, gan valstu ekonomiskā politika un spējas stimulēt ekonomiku krīzes laikā. Dažādus ekonomiskos rādītājus un to izmaiņas Latvijā un Islandē pirms krīzes iestāšanās, kā arī līdz 2010.gadam ir analizējuši gan ekonomikas pētnieki, gan starptautiskās organizācijas. Tomēr šajos darbos uzsvars tiek likts uz īstenoto stratēģiju ietekmi uz ekonomikas attīstības tempiem, neanalizējot to kontekstā ar ekonomikas teorijas pamatprincipiem efektīva pieprasījuma stimulēšanai, kā arī nevērtējot iepriekš notikušo finanšu krīžu iemeslus un sekas. Tādēļ šī raksta mērķis ir izanalizēt Latvijas un Islandes stratēģijas ekonomiskās krīzes pārvarēšanai, īpašu uzmanību pievēršot tam, vai un kā abas valstis, izstrādājot savas stratēģijas, ir ņēmušas vērā ekonomikas teorijas pētnieka Dž.M.Keinsa (J.M.Keynes) „efektīvā pieprasījuma” koncepciju, kā arī 90. gados Skandināvijā notikušās ekonomiskās krīzes iemeslus un sekas.

II. EKONOMISKAIS LĪDZSVARS TEORIJĀ UN PRAKSĒ

Lai gan jebkuras valsts ekonomikai piemīt izaugsmes tendence, reālajā dzīvē pacēlumi mijas ar kritumiem. Lai

izskaidrotu ekonomikas ciklisko attīstību, ekonomisti min dažādus iemeslus, kā, piemēram, tehnisko jauninājumu ieviešanas un pamatkapitāla atjaunošanas ciklisko raksturu, politiskos notikumus, naudas masas uzkrāšanos, demogrāfiskās pārmaiņas u.tml. Tomēr kopumā tiek uzskatīts, ka galvenais ražošanas apjomu un nodarbinātības līmeni ietekmējošais faktors ir kopējo izdevumu apjoms jeb kopējais pieprasījums pēc precēm un pakalpojumiem.

Ja ekonomiskajā dzīvē vērojama nestabilitāte, tad pilnīgi loģiski var secināt, ka viens no būtiskākajiem makroekonomikas uzdevumiem ir atrast šīs nestabilitātes cēloņus un veikt pasākumus tautsaimniecības stabilitātes nodrošināšanai. Ekonomikas attīstība ir līdzsvarota, ja atsevišķos tās attīstības momentos tiks ievērotas svarīgākās makroekonomiskās proporcijas. Tādēļ ekonomiskā līdzsvara problēma ieņem makroekonomikā centrālo vietu. Pēc Keinsa domām, lai nodrošinātu ražošanas izaugsmi un pilnīgu nodarbinātību, valstij ir jāveicina kopējais pieprasījums, galvenokārt ar fiskālās politikas metodēm.

XX gadsimta 30.gadu krīze deva impulsu regulējamās tirgus teorijas izstrādāšanai. Tās pamatā ir Dž.M.Keinsa (J.M.Keynes) „efektīvā pieprasījuma” koncepcija, kas motivēja iespēju paplašināt ražošanas apjomu jeb kopējo piedāvājumu, valstij ietekmējot kopējo pieprasījumu. Par depresijas iemeslu Keinss (Keynes) uzskatīja pārāk mazu kopējo pieprasījumu. Keinsa (Keynes) „efektīvā pieprasījuma” koncepcijas būtība ir ražošanas apjoma palielināšanās iespējas, veicinot kopējo pieprasījumu. Efektīvā pieprasījuma koncepcijas pamatā ir pieņēmums, ka pieprasījums ietekmē ražošanas apjomu. Tātad sabiedrībā saražoto preču un pakalpojumu daudzums, kā arī nodarbinātības līmenis ir tieši atkarīgs no kopējo izdevumu apjoma. Būtībā tā ir īpaša politika valsts izdevumu izmantošanai ekonomikas atveseļošanai.

Dž.M.Keinss (J.M.Keynes) uzsvēra, ka atšķirībā no uzņēmējiem un mājsaimniecībām, valsts pārstāv sabiedrības intereses, tāpēc fiskālā politika ir uzskatāma par visefektīvāko līdzekli, ar ko valsts ietekmē ekonomisko izaugsmi, nodarbinātības līmeni un cenu dinamiku. Ekonomiskā līdzsvara Keinsa (Keynes) modelī fiskālās politikas stabilizējošā nozīme ir saistīta ar kopējā pieprasījuma ietekmi uz līdzsvara IKP, jo papildus valsts izdevumi var stimulēt ražošanas apjoma palielināšanos. Dž.M.Keinss (J.M.Keynes) uzskatīja, ka valsts budžeta deficīta likvidēšana ne vienmēr jāuzskata par prioritāro mērķi. Ja ekonomika atrodas lejupslīdes vai krīzes situācijā, tad ar jebkurām metodēm jāveicina IKP pieaugums. Lai aktivizētu ekonomisko darbību, jāpaaugstina investīciju līmenis. Valstij jāstimulē privātās investīcijas, pazeminot % likmi, kā arī samazinot nodokļus

investoriem. Nepieciešamības gadījumā ir jāpalielina valsts kapitālieguldījumi ar nodokļu politikas palīdzību, tādā veidā palielinot investīciju kopējo apjomu līdz optimālam līmenim. Jebkuras tautsaimniecības ražošanas apjoms ir atkarīgs no valsts, ražotāju un iedzīvotāju preču un pakalpojumu pieprasījuma [1].

Kopš Lielās depresijas ir pagājuši vairāk kā astoņdesmit gadi, un, lai gan daudzu valstu ekonomikas ir attīstījušās cikliski un uzplaukumi ir mijušies ar kritumiem, tomēr tik lieli finanšu krīzes izraisīti satricinājumi kā 2007.gada beigās un 2008.gada sākumā, pasauli nebija piemeklējuši. Jāatzīmē, ka zināmu pieredzi Latvijas un Islandes valdības varēja smelties no 90.gadu sākumā Skandināvijā notikušās krīzes un valdību realizētajām politikām. Toreiz Skandināvijā, tāpat kā izaugsmes laikā Latvijā, arī bija vērojams straujš nekustamo īpašumu cenu kāpums un kritums recesijas laikā, kā arī straujš inflācijas un bezdarba rādītāju pieaugums. Būtiski pieauga gan bezdarba līmenis 1994.gadā Somijā, pārsniedzot 20%, gan bankrotu skaits. Lai risinātu samilzušās problēmas, Skandināvijas valstu valdības īstenoja ekonomikas stabilizēšanas stratēģijas, kuras paredzēja pasākumus gan finanšu sektora stabilizācijai, gan valsts ekonomiskās ilgtspējas sekmēšanai. Lai pārvarētu ekonomisko krīzi, tika īstenoti dažādi monetāri pasākumi, t.sk. grūtībās nonākušo banku glābšana. Tā, piemēram, Somijas valdība, veicot somu markas devalvāciju, likvidēja esošā konta deficītu un izveidoja budžeta pārpalikumu. Lai stabilizētu finanšu sektoru un novērstu pilnīgu kredītesšanas nozares sabrukumu, tā bankām piešķīra 1,2 miljardus eiro. Tika izveidots arī valsts finansētais Valdības garantiju fonds. Kopējais banku atbalsta finansējums lēšams desmit miljardu eiro apmērā, un lielākā daļa šī finansējuma tika piešķirta krājbanku nozarei. Lai glābtu dzīvotspējīgos uzņēmumus, piemēram, Somijā, tika īstenoti īpaši atbalsta pasākumi, gan pieņemot uzņēmumu restrukturizācijas likumu, gan izveidojot finanšu fondu, kura mērķis bija sniegt aizdevumus un garantijas uzņēmumiem un uzņēmējiem, kas bija bāzēti Somijas ekonomiski

problemātiskajos reģionos. Tāpat, lai ļautu privātpersonām tikt galā ar savu maksātspēju, tika pieņemts likums par privātpersonu parādsaistību dzēšanu. Papildus tam tika īstenotas dažādas programmas, lai nodarbinātu bezdarbniekus un pārkvalificētu strādājošos citu darbu veikšanai, kā arī īstenotas valsts pārvaldes reformas. Somu analītiķis Seppo Honkapohja, analizējot finanšu krīzes radītās sekas Ziemeļeiropā, norādīja, ka, viņaprāt, prioritārai ir jābūt aizsardzībai no sistēmiskām finanšu krīzēm. Būtiski ir īstenot uz stabilitāti orientētu makroekonomikas politiku, kas ļauj izvairīties no inflācijas un pārkaršanas un ir nozīmīgs solis krīzes nepieļaušanai. Viņš atzīst, ka grūtības ir noteikt to brīdi, kad veidojas pārkaršanas draudi un akciju cenu burbulis, jo ne visas biznesa cikla izmaiņas ar akciju cenu kāpumu noved pie sistēmiskām finanšu krīzēm. Tādējādi var secināt, ka makroekonomiskā vadība, lai nepieļautu finanšu krīzes iestāšanos Ziemeļeiropas valstīs 1990. gadu sākumā, nestrādāja pietiekami labi, un tādēļ šajā gadījumā nav daudz ko mācīties no šīm valstīm par pasākumiem krīzes savlaicīgai novēršanai. Tomēr attiecībā uz krīzes pārvarēšanu Ziemeļeiropas valstu, t.sk. Somijas, īstenotie pasākumi bija ievērojami un aplūkojami kā labās prakses piemēri [2].

III. LATVIJAS UN ISLANDES EKONOMISKĀS STRATĒGIJAS UN TO SEKAS

Latvija un Islande arī bija vienas no tām valstīm, kurās krīze finanšu sektorā veicināja globālās ekonomiskās krīzes iestāšanos. Tomēr, lai saprastu, kādi faktori veicināja abu valstu ekonomiskās nestabilitātes iestāšanos, kā arī kādas ekonomikas vadības stratēģijas abas valstis īstenoja, lai radušās problēmas risinātu, izanalizēsim Islandes un Latvijas valdību pieņemtos lēmumus un ekonomiskās attīstības pamatrādītājus. Analizējot Islandes un Latvijas ekonomiskās norises, apskatīsim tādas ekonomisko attīstību raksturojošos rādītājus kā IKP pieaugums salīdzināmās cenās, privātais patēriņš un bezdarba līmenis.

I.TABULA

LATVIJA, ISLANDE: EKONOMISKĀS ATTĪSTĪBAS PAMATRĀDĪTĀJI [PĒC 3, 4,5,6,7]

Statistikas rādītāji/Gads	Islande						Latvija					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2005	2006	2007	2008	2009	2010
IKP pieaugums salīdzināmās cenās (pieaugums pret iepriekšējo gadu, %)	7,5	2,6	3,8	1,3	-6,8	-3,0	10,1	11,9	10,0	-4,2	-18,0	0,0
Privātais patēriņš (pieaugums pret iepriekšējo gadu, %)	12,7	3,6	5,6	-7,9	-20,9	-0,2	11,2	21,2	14,8	-5,2	-24,1	0,8
Bezdarba līmenis (darba meklētāju īpatsvars, % no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem, 15-74 gadi)	2,6	2,9	2,3	3,0	7,2	7,6	8,7	6,8	6,0	7,5	16,9	18,7

Kā redzams I.tabulā, tad, lai gan Latvijā bija vērojams rekordliels IKP samazinājums, 2009.gadā sasniedzot -18%, tomēr statistikas rādītāji parāda, ka turpmāko gadu izaugsmes

Latvijā notiek straujāk nekā Islandē. Šī brīža statistikas rādītāji

liecina, ka gan Latvijā, gan Islandē 2011.gada otrajā ceturksnī ir vērojama ekonomikas atlabšana. Iekšzemes kopprodukta (IKP) apjoms Latvijā pēc sezonāli neizlīdzinātajiem datiem, salīdzinot ar 2010.gada otro ceturksni, ir palielinājies par 5,3%, bet Islandē 2011.gada martā par 2,23%. Tomēr statistikas dati parāda interesantu tendenci, ka Islandes IKP ir

pakāpeniski samazinājies kopš 2005.gada, sasniedzot negatīvus izaugsmes rādītājus 2009.gadā, bet savukārt Latvijā līdz pat 2007.gadam turpinājās strauja ekonomiskā izaugsme, sasniedzot ļoti strauju kritumu 2009.gadā [5,3].

Lai saprastu, kas tad noteicis Latvijas tautsaimniecības straujo lejupslīdi salīdzinājumā ar Islandi, ielūkosimies abu valstu iekšzemes kopprodukta sastāvdaļu, proti valsts un privātā patēriņa, investīciju un ārējās tirdzniecības dinamikā. Privātais patēriņš ir viens no valsts iedzīvotāju labklājību raksturojošiem rādītājiem, un tas atspoguļo mājsaimniecību preču un pakalpojumu patēriņa apjomu un tā izmaiņas laika gaitā. Raugoties pēc šī rādītāja, Latvijas un Islandes atšķirības krīzes laikā nebija lielas – abos gadījumos privātais patēriņš būtiski saruka sasniedzot 20% robežu gan Latvijā, gan Islandē 2009.gadā (-20,9 % Islandē, -24,1% Latvijā) [3,5]. Tas ir izskaidrojams ar nozīmīgu ienākumu kritumu abās valstīs, ko izraisīja nominālās algas samazinājums Latvijā un valūtas vērtības kritums Islandē, ievērojami pieaugot vispārējam cenu līmenim un samazinoties algu pirktspējai [8].

Gan Latvijā, gan Islandē straujo attīstības rādītāju krišanas veicināja satricinājumi finanšu sektorā. Abām valstīm nācās pieņemt lēmumus, lai risinātu banku finanšu situācijas stabilizāciju. Tādējādi finanšu krīze radīja nozīmīgus abu valstu publiskā finansējuma postījumus. Islandes trīs galveno banku parādsaistību apjoms desmit reizes pārsniedza valsts IKP, tāpēc valsts nespēja tās glābt, un 2008. gada oktobrī valdība paziņoja par banku sektora pāriešanu valsts rokās. Banku sektora stabilizēšanā Islandē kopumā tika ieguldīti 300 mljrd. ISK, kas ir aptuveni 1/5 daļa no Islandes IKP. Tādējādi valsts fiskālo pārpalikumu 89 mljrd. ISK apmērā 2007.gadā nomainīja 216 mljrd. ISK liels deficīts 2008.gadā [9, 11]. Latvijas valdības ieguldījumi banku sistēmas stabilizēšanai bija salīdzinoši mazāki - aptuveni 1 mljrd. latu, kas ir ~ 1/16 daļa no Latvijas 16240 milj. latu lielā IKP apjoma faktiskajās cenās [10]. Bez tam Islandes valdības pieņemtais lēmums devalvēt Islandes kronu radīja ievērojamu cenu līmeņa pieaugumu (11,6% 2009.gada maijā) un attiecīgi iedzīvotāju pirktspējas samazinājumu. Tādējādi Islandes vispārējā valdības budžeta bilance noslīdēja no līdzsvara 2008.gadā līdz 10% no IKP deficītam 2009.gadā un valdības parāds no praktiski nekā 2007.gadā pieauga līdz 40% no IKP 2009.gadā [9]. Kopumā šīs finanšu krīzes radītās kopējās tiešās fiskālās izmaksas tiek lēstas 20% apmērā no IKP, kas ir augstākais rādītājs starp visām valstīm, izņemot Īriju. Savukārt Latvijas vispārējās valdības sektora budžeta deficīts 2009. gadā sasniedza 1258 milj. latu jeb 9,6% no IKP, un 2010. gadā tas nedaudz samazinājās līdz 974 milj. latu jeb 7,6% no iekšzemes kopprodukta, bet valdības parāds 2010.gadā sasniedza 44,7% no IKP [4].

Tādējādi ir redzams, ka līdz 2008.gada krīzei Islandes īstenotā fiskālā politika, nodrošinot budžeta pārpalikumu ik gadu 5-6% robežās no IKP, neļāva izvairīties no būtiska deficīta pieauguma, un lai gan Latvijā izaugsmes gados bija vērojams budžeta deficīts, krīzes rezultātā abu valstu fiskālā situācija ir vērtējama kā līdzīga. Lai gan Islandes valdība atšķirībā no Latvijas veica savas valūtas devalvāciju, tomēr esošā situācija parāda, ka tai, tāpat kā Latvijai, bija

nepieciešams Starptautiskā Valūtas fonda (SVF) atbalsts, un šis lēmums neļāva Islandei izvairīties no budžeta konsolidācijas pasākumiem. Abām valstīm, lai saņemtu starptautisko aizdevumu (Islandei – 2,25 mljrd. ASV dolāru apmērā, bet Latvijai 7,5 mljrd. eiro apmērā), tika izvirzīti nosacījumi tā saņemšanai [12]. Būtiskākā atšķirība ar SVF panāktajās vienošanās ir tāda, ka Islandes gadījumā tika paredzēti strikti monetārās politikas pasākumi, lai padarītu Islandes kronas aktīvus daudz pievilcīgākus. Savukārt pārējie nosacījumi - atjaunot banku sistēmas darbību, kā arī stingru fiskālo konsolidāciju, lai nodrošinātu vidēja termiņa ilgtspēju, abām valstīm tika izvirzīti līdzīgi.

Islandes valdības izstrādātā koriģējošā programma vidējam termiņam paredzēja atjaunot ekonomisko izaugsmi un uzticību izstrādātajām politikām, īstenojot tās kontekstā ar SVF norādījumiem. Viens no pasākumu blokiem ietvēra valsts atbalstu banku darbības nodrošināšanai, restrukturizējot lielākās bankas, kas bija nonākušas grūtībās, bet otrs, lai atjaunotu Islandes publisko finanšu ilgtspēju, paredzēja fiskālās konsolidācijas pasākumus. Budžeta deficīts 2011.gadā ir noteikts 3% apmērā no IKP, bet jau 2013.gadā tiek plānots neliels pārpalikums [13]. Islandes valdības apstiprinātās stratēģijas 2009.-2013.gadam galvenais mērķis ir sabalansēts fiskālais finansējums. Tas nozīmē primāro pārpalikumu sasniegt 2011.gadā un kopējo atlikumu 2013.gadā, bet ilgtermiņā vispārējās valdības parādu noturēt līdz 60% no IKP.

Balstoties uz šiem principiem, valdība izstrādāja plānu turpmākajiem gadiem, nosakot valdības tēriņu griestus. Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, tika izvirzīti vairāki pasākumi. Pirmkārt, liels uzsvars tika likts uz sadarbības nodrošināšanu ar darba tirgus partneriem un vietējām pašvaldībām, otrkārt, uz ekonomikas veicināšanu un jaunu darbavietu radīšanu. Tas nozīmē, ka Islandes valdība apņēmas veikt tādas pasākumus, lai aizsargātu un stiprinātu ekonomisko aktivitāti valstī. Islandes valdība paziņoja, ka ekonomikas atveseļošanās pasākumi, t.sk. publiskā finansējuma samazinājums, būs tādi, lai pēc iespējas mazāk ciestu mājsaimniecības un labklājības pakalpojumi, īpaši sociālie pakalpojumi un veselības aprūpe. Islandē, tāpat kā Latvijā, valdība lielu uzsvaru lika uz publisko darbību pārskatīšanas un finansējuma racionālu izmantošanu. Bez tam situācijas sakārtošanai Islandes valdība apņēmas veikt pasākumus fiskālās disciplīnas stiprināšanā, paredzot uzlabot fiskālo budžeta plānošanu, nodrošinot četru gadu ietvara budžeta izstrādi, kā arī stiprinot publiskā finansējuma izpildes uzraudzību un kontroli. Tādējādi Islandes valdībai, lai risinātu radušos situāciju, nācās gan samazināt izdevumus, gan palielināt budžeta ieņēmumus, radot papildus nodokļu slogu. Islandes finanšu ministrijas mērķis bija 10 mljrd. Islandes kronu izdevumu samazinājums un tāda paša apjoma finansējuma palielinājums uz nodokļu rēķina, jo papildu līdzekļu atrašana tikai uz finansējuma samazinājuma rēķina vai nodokļu palielināšanas rēķina, samazinātu ekonomisko izaugsmi [14]. Tādējādi Islandes valdība, tāpat ka Latvijas valdība, izstrādāja pasākumu plānu, veicot gan izdevumu samazinājumus, gan nodokļu palielinājumus. Kopumā Islandē, lai mazinātu fiskālo deficītu, ieņēmumu pieaugums 2011.gadā salīdzinājumā ar 2009.gadu tika plānots 2% apmērā no IKP,

savukārt pēc SVF aplēsēm izdevumi būs samazināti kopumā par 5,1% no IKP [13]. Savukārt Latvijā ir veikti ievērojami budžeta konsolidācijas pasākumi, īstenojot kumulatīvo fiskālo korekciju no 2008. gada līdz 2011. gadam 16,6% apjomā no IKP, t.sk. gan samazinot izdevumus, gan palielinot ieņēmumus [15].

Latvijā, tāpat kā Islandē, ir uzstādīts augsts fiskālās politikas mērķis. 2012. gadam sagatavot tādu budžetu, kas nodrošinātu valdības deficītu, kas nepārsniedz 3% no IKP. Tiek plānots, ka 2013. gadā vispārējās valdības deficīts nepārsniegs 1,9% no IKP un 2014. gadā 1,1% no IKP. Abu valdību uzstādījums, realizējot šos mērķus, ir novērst pārmērīga budžeta deficīta esamību pret IKP un ilgtspējīgā veidā izpildīt Māstrihtas budžeta deficīta kritērijus [15]. Tādējādi ir redzams, ka gan Islandē, gan Latvijā ekonomiskās krīzes stratēģijas viens no galvenajiem mērķiem ir ieņēmumu un izdevumu sabalansēšana un fiskālā disciplīna.

Lai gan abās valstīs tika īstenoti kā budžeta samazināšanas pasākumi, tā nodokļu palielināšana, tomēr visnozīmīgākās atšķirības ir vērojamas nodarbinātības rādītājos. Kā redzams 1.tabulā, tad Latvijā bezdarba līmenis 2009.gadā, salīdzinot ar 2005.gadu, ir pieaudzis divas reizes, bet Islandē gandrīz trīs reizes. Tomēr jānorāda, ka kopumā bezdarba rādītājs Islandē 2010.gadā ir zemāks nekā Latvijā. Islandē līdzīgi kā Latvijā notika būtisks nodarbinātības rādītāju kritums, samazinoties gan darbinieku skaitam, gan arī darba laikam. Tomēr Islandē algu samazinājumi vairāk skāra privāto, mazāk publisko sektoru. Islandes valdības budžeta izdevumu samazinājuma stratēģijai bija izvirzīti vairāki priekšnoteikumi. Islandē tāpat kā Latvijā izdevumu samazinājums publiskajā sektorā bija jānodrošina, veicot funkciju pārskatīšanu un atalgojuma fonda samazinājumu. Tomēr īpaši tika aizsargāta labklājības joma. Turklāt Islandes valdības apņemšanās paredzēja, ka, samazinot atalgojumu, ir jāievēro vairāki principi:

- pēc iespējas jāsaglabā darbavietas;
- nesamazināt zemākās algas;
- pēc iespējas samazināt samaksu par virsstundu darbu un samazināt darba proporcijas, nevis ļaut cilvēkiem pamest darbu;
- darbiniekiem, kas ir sasnieguši pensijas vecumu, piedāvāt elastīgus darba pārtraukšanas noteikumus [16].

Lai gan valsts pārvaldē finansējuma samazinājums visām institūcijām proporcionāli tika plānots 10%, piemēram, Labklājības ministrijai, tas bija tikai 5%, lai aizsargātu sociāli neaizsargātās grupas. Islandē, līdzīgi kā Latvijā, kā ļoti būtisks pasākums izdevumu samazināšanai tika izvirzīta valsts aģentūru sistēmas reorganizācija. Tādējādi liela daļa no izdevumu samazinājuma tika panākta, uzlabojot valdības institūciju darba efektivitāti, reorganizējot aģentūru sistēmu, pārskatot uzdevumus, apvienojot ministrijas un aģentūras, samazinot institūciju kārtējos izdevumus. Šī pasākuma ietvaros kopumā plānots ietaupīt 3-4 mljrd. Islandes kronu. Tomēr būtiskākā atšķirība no Latvijas īstenojās politikas bija tāda, ka Islandes valdība kā primāro mērķi neizvirzīja darbinieku skaita samazināšanu valsts pārvaldē, lai neveicinātu bezdarba rādītāju pieaugumu.

Tāču neskatoties uz to, ka Latvija gāja citu ceļu, 2011.gada provizoriskie dati liecina par bezdarba līmeņa samazināšanos. Bezdarba līmenis jeb darba meklētāju īpatsvars ekonomiski aktīvo iedzīvotāju kopskaitā Latvijā 2011. gada II ceturksnī bija 16,2%, bet Islandē bezdarba rādītāji relatīvi turpināja pasliktināties, jo Islandē 2011.gada II ceturksnī tika reģistrēts 8,5% liels bezdarba rādītājs [17]. Tādējādi arī nodarbinātības rādītāji norāda uz straujāku ekonomikas atveseļošanos Latvijā. Papildus valsts pārvaldes darbības nodrošināšanai paredzētajiem izdevumiem, Islande tāpat kā Latvija veica pabalstu un subsīdiu samazinājumus, nosakot ierobežojumu termiņus līdz 2014.gadam. Islandē līdz finanšu krīzei bija ievērojams dažādu sociālo pabalstu pieaugums. Tā, piemēram, pabalsti, kurus izmaksāja Sociālās drošības institūts, kopš 1999.gada reālā izteiksmē bija pieauguši par 23 miljardiem ISK jeb 55%, ko veicināja gan saņēmēju skaita pieaugums, gan pabalstu apmēra pieaugums. Tādējādi Islandē, piemēram, bērnu piedzimšanas pabalsti tika samazināti par 12,5%, un attiecībā uz bērnu pabalstiem tika veikta sistēmas reforma, kas deva 1 mljrd. Islandes kronu samazinājumu. Tāpat tika veiktas izmaiņas sociālās drošības pabalstu sistēmā, tomēr grozījumi tika izstrādāti tā, lai aizsargātu pensionārus ar zemākiem ienākumiem [18].

Analizējot abu valstu izdevumus atbilstoši funkcionālajām kategorijām, ir redzams, ka Islande kopumā vispārējās valdības izdevumiem atvēl krietni vairāk līdzekļu nekā Latvijā (skat.2.tabulu).

2.TABULA

VISPĀRĒJĀS VALDĪBAS SEKTORA IZDEVUMI PĒC VALDĪBAS FUNKCIJĀM, % PRET IKP [PĒC 3, 4,5,6,7]

Statistikas rādītāji/Gads	Islande				Latvija			
	2006	2007	2008	2009	2006	2007	2008	2009
Izdevumi kopā	41,6	42,3	57,8	50,9	37,0	38,5	38,6	42,9
Vispārējie valdības dienesti	4,8	5,5	6,5	10,2	5,1	5,4	5,3	6,3
Aizsardzība	0,1	0,1	0,1	0,0	1,5	1,4	1,3	1,0
Sabiedriskā kārtība un drošība	1,4	1,5	1,5	1,6	2,2	2,4	1,9	1,9
Ekonomiskā darbība	5,9	5,8	19,5	6,0	5,5	6,4	7,0	6,7
Vides aizsardzība	0,7	0,6	0,7	0,7	0,9	0,9	0,9	0,9
Pašvaldību teritoriju un mājokļu apsaimniekošana	0,6	0,5	0,5	0,5	0,9	1,4	1,4	0,9

Veselība	7,9	7,9	7,9	8,3	4,0	3,4	3,1	3,2
Atpūta, kultūra un reliģija	3,6	3,8	3,8	3,7	1,3	1,6	1,5	1,5
Izglītība	8,3	8,1	8,4	8,5	6,2	7,6	7,8	8,4
Sociālā aizsardzība	8,3	8,5	8,9	11,3	9,4	7,9	8,3	12,0

Kā ir redzams 2.tabulā, tad iestājoties krīzei, Islandes valdība kopējos izdevumus palielināja par 15% no IKP, kur Latvijas valdība to izdarīja tikai par 4%. Lai gan Latvijā daudz tiek kritizēts valsts pārvaldes aparāts kā neefektīvs un pārlietu liels, tad, kā redzams 2.tabulā, izdevumu īpatsvars šai kategorijai gan Latvijā, gan Islandē ir ļoti līdzīgs. Tomēr ir kategorijas, kurās ir vērojama atšķirība. Tā, piemēram, aizsardzība, sabiedriskā kārtība un drošība, vides aizsardzība, pašvaldību teritoriju un mājokļu apsaimniekošana ir tās jomas, kurām Latvija atvēl vairāk nekā Islande, taču veselības un atpūtas, kultūras un reliģijas jomām izdevumi krietni atpaliek no Islandes rādītājiem. Tādējādi jāsecina, ka kopumā Latvijā vispārējās valdības sektora izdevumiem pēc valdības funkcijām % pret IKP tiek atvēlēts mazāks finansējums, un Latvijas valdība atšķirībā no Islandes krīzes gados kopējos izdevumus palielināja daudz mazāk, un to galvenokārt veicināja papildus nepieciešamais finansējums sociālajai aizsardzībai. Analizējot Islandes un Latvijas ekonomisko situāciju, ir redzamas atšķirības arī budžeta deficīta un valsts parāda rādītājos, jo Islandē budžeta deficīts 2010.gadā bija 10,10% no IKP, bet Latvijā 7,6 %. Arī valsts parāds Islandei krīzes laikā ir pieaudzis līdz 116% no IKP, bet Latvijai līdz 39,1% no IKP 2010.gadā. Lai gan rādītāji būtiski atšķiras, tomēr abu valstu valdību īstenotās darbības bija vērstas uz budžeta deficīta samazināšanu. Tādējādi abas valstis, lai nodrošinātu ekonomisko stabilitāti un samazinātu izdevumu slogu, ievēroja SVF norādījumus un īstenoja budžeta deficīta kontroles pasākumus. Šādu rīcību pamatoja arī fakts, ka abās valstīs krīzes laikā būtiski samazinājās budžeta ieņēmumi. Bet nevar būt izdevumi, ja nav avota. Tādēļ ir pieauguši arī valsts parāda rādītāji. Tomēr esošā finanšu situācija Eiropā apliecina to, ka ilgstoši nevar dzīvot uz nākamo paaudžu rēķina un ka budžeta deficīta un parāda rādītāji ir jākontrolē un tiem ir jābūt samērojamiem ar pašreizējām iespējām.

IV. SECINĀJUMI

Analizējot Latvijas un Islandes ekonomiskās attīstības pamatrādītājus laika posmā no 2005. līdz 2010.gadam, autori secina, ka ekonomiskās attīstības rādītāju krišanos ir veicinājuši finanšu krīze, jo banku sistēmas stabilizēšanai un banku glābšanai tika ieguldīti ievērojami valsts budžeta līdzekļi, tādējādi pasliktinot publiskā finansējuma rādītājus un radot valsts budžeta deficītu gan Islandē, gan Latvijā. Abām valstīm bija pieejamas analīzei 1990.gadu sākumā Ziemeļeiropā notikušās finanšu krīzes risināšanas stratēģijas, tomēr jāsecina, ka abu valstu makroekonomiskā vadība nebija pietiekami efektīva, lai nepieļautu finanšu krīzes iestāšanos.

Iestājoties krīzei 2008.gadā, ievērojami samazinājās privātais patēriņš abās valstīs, tādējādi kopējā pieprasījuma samazināšanās radīja arī ļoti būtisku IKP samazinājumu. Situācijas analīze parāda, ka Islandes valdības pieņemtais

lēmums devalvēt savu valūtu nedeva cerēto rezultātu un Islandei tāpat kā Latvijai publiskā finansējuma un ekonomiskās situācijas uzlabošanai bija jāīsteno stingri fiskālās konsolidācijas pasākumi. Abās valstīs tika īstenoti nodokļu palielināšanas un izdevumu samazināšanas pasākumi, kas radīja strauju bezdarba rādītāju pieaugumu.

Tomēr, lai gan abas valstis ekonomiskās krīzes seku likvidācijai īstenoja atšķirīgus pasākumus Dž.M.Keinsa (*J.M.Keynes*) efektīvā pieprasījuma koncepcijā noteiktajam, trīs gadus pēc ekonomiskās lejupslīdes zemākā punkta sasniegšanas abu valstu ekonomikās ir vērojama mērena izaugsme.

Tādējādi var piekrist Dž.M.Keinsa (*J.M.Keynes*) teiktajam, ka, ja ekonomika atrodas lejupslīdes vai krīzes situācijā, tad ar jebkurām metodēm ir jāveicina IKP pieaugums, tomēr pilnībā nevar piekrist apgalvojumam, ka valsts budžeta deficīta likvidēšana nav jāuzskata par prioritāro mērķi [1]. Bez šaubām, paliek atklāts jautājums par valsts budžeta deficīta likvidēšanas apmēru, jo atbilstoši SVF pētījuma datiem fiskālā konsolidācija 1% apmērā no IKP samazina privāto patēriņu nākamo divu gadu laikā par 0,75%, kamēr reālais IKP samazinās par 0,62% [19]. Tādējādi Latvijas valdībai, lemjot par turpmāku budžeta konsolidāciju, būtu jāveic detalizēti aprēķini par to, kādu ietekmi tas varētu atstāt uz mūsu valsts ekonomiku, kura palēnām ir sākusi atlabt pēc ilgstošās krīzes.

LITERATŪRAS SARAKSTS

- [1]. John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money*: Atlantic Publishers & Dist, 2006. 400p.
- [2]. Seppo Honkapohja *The 1990's financial crises in Nordic countries*, Bank of Finland Research Discussion Papers 5, 2009.
- [3]. Economic Survey of Iceland 2011
- [4]. *Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību*[tiešsaiste]. Rīga, Ekonomikas ministrija, 2010 [skatīts 26.08.2011.]. Pieejams <http://www.em.gov.lv>.
- [5]. *Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību*[tiešsaiste]. Rīga, Ekonomikas ministrija, 2009 [skatīts 26.08.2011.]. Pieejams <http://www.em.gov.lv>.
- [6]. *Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību*[tiešsaiste]. Rīga, Ekonomikas ministrija, 2008 [skatīts 26.08.2011.]. Pieejams <http://www.em.gov.lv>.
- [7]. *Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību*[tiešsaiste]. Rīga, Ekonomikas ministrija, 2007 [skatīts 26.08.2011.]. Pieejams <http://www.em.gov.lv>.
- [8]. *Economic Survey of Iceland 2009: The financial and economic crisis* [tiešsaiste]. OECD, Chapter 1, September 2009 [skatīts 26.08.2011.]. Pieejams http://www.oecd.org/document/20/0,3746,en_2649_34573_43576468_1_1_1_1,00.html
- [9]. *Rising from the Ruins 1 Causes and consequences of the banks' collapse, Part 1,22.9.2010*[tiešsaiste]. Iceland, Ministry of Finance [skatīts 26.08.2011.]. Pieejams <http://eng.fjarmalaraduneyti.is/minister/sjs/nr/13555>.
- [10]. Statistikas rādītāji, ekonomika un finanses, Iekšzemes kopprodukts [tiešsaiste]. Rīga, Centrālā Statistikas pārvalde [skatīts 26.08.2011.]. Pieejams <http://www.csp.gov.lv>.
- [11]. *Landshagir 2010 Statistical Yearbook of Iceland 2010 Public finance* [tiešsaiste]. StatiSticS Iceland Reykjavík [skatīts 26.08.2011.]. Pieejams <http://www.statice.is/lisalib/getfile.aspx?itemid=11613>

- [12]. *Completes Sixth and Final Review Under the Stand-By Arrangement for Iceland* Press Release No.11/316, [tiešsaiste]. IMF, August 26, 2011. [skatīts 26.08.2011.]. Pieejams <http://www.imf.org/external/np/sec/pr/2011/pr11316.htm>
- [13]. *Sixth Review Under the Stand-By Arrangement and Proposal for Post-Program Monitoring* [tiešsaiste]. International Monetary Fund, August 16, 2011. [skatīts 26.08.2011.]. Pieejams <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2011/cr11263.pdf>
- [14]. *Stand-By Arrangement—Interim Review Under the Emergency Financing Mechanism*, [tiešsaiste]. International Monetary Fund, February 2009, IMF Country Report No. 09/52, [skatīts 26.08.2011.]. Pieejams <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2009/cr0952.pdf>
- [15]. *Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības atīstību* [tiešsaiste]. Rīga, Ekonomikas ministrija, 2011.gada jūnijs [skatīts 26.08.2011.]. Pieejams <http://www.em.gov.lv>.
- [16]. *Advancing Tax Reform and the Taxation of Natural Resources* [tiešsaiste], International Monetary Fund, June 2011, IMF Country Report No. 11/138, [skatīts 26.08.2011.]. Pieejams <http://www.fjarmalaraduneyti.is/media/adrsarkyrslur/Iceland-TA-Report.pdf>
- [17]. *Statistikas rādītāji, unemployment*, [tiešsaiste]. Islande 2011, [skatīts 26.08.2011.]. Pieejams www.statice.is.
- [18]. *Report by the Minister of Finance to the 137th session of the Althingi, Measures to achieve a balance in fiscal finances 2009–2013 Stability, welfare and work*, [tiešsaiste]. Iceland, Ministry of Finance, Revised July 2009 [skatīts 26.08.2011.]. Pieejams http://eng.fjarmalaraduneyti.is/media/Utgefin_rit/Measures_to_achieve_a_balance.pdf.
- [19]. **Jaime Guajardo, Daniel Leigh, and Andrea Pescatori**, *Expansionary Austerity: New International Evidence*, [tiešsaiste]. WP/11/158 IMF Working Paper [skatīts 26.08.2011.]. Pieejams <http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=25021>

Iveta Baltiņa obtained master of social sciences in 2002 in the University of Latvia. From September 2010 doctoral student of the Riga Technical University. Currently author is performing as *independent consultant*. Previous experience is mainly related with public administration and management of EU structural funds. Since 1999 professional carrier has been developed in the Ministry of Finance of Latvia. The previous studies were done on the issues of EU Regional policy and structural funds implementation system. The doctoral studies will be performed in the field of Public Administration to do in depth analysis of structural reforms in the Public Administration and to work on its optimisation. E-mail: iveta.baltina@inMail24.com.

Maija Šenfelde holds a Doctor degree in Economics (1993) from Scientific Council of Latvian University. She has been working for Riga Technical University in different positions. Since 2003 Maija Šenfelde is Professor of Faculty of Engineering Economics and Management, from 1997 to 2007 she was a Deputy Dean for Studies, since 2009 she is Director of Institute of National and Regional Economy. Main fields for research are macroeconomics, international and regional economics. She has published scientific papers in peer-reviewed journals and articles and is the author of study books as well. Maija Šenfelde is Expert of Latvian Science Council, Member of Promotion Council, Member of Professors Councils of RTU and LU etc. E-mail: maija.senfelde@rtu.lv

Iveta Baltiņa, Maija Šenfelde. Economic strategies of Latvia and Iceland for economic crises overcoming

After years of rapid expansion, the economic situation in Iceland and Latvia turned for the worse when the country's main banks collapsed and capital markets seized up. A direct consequence of the crisis is that Iceland and Latvia have entered a deep recession. The purpose of this article is to analyze economic development indicators of Latvia and Iceland from 2005-2010 and their economic strategies for stabilization of both economies. The analysis shows that following the failure of the banks, the contraction in all components of domestic demand deepened markedly. Deep cuts in employment and working time were made in both countries. Unfortunately the decision of government of Iceland to devalue its currency didn't allow avoiding havoc of public finances. Thus both countries were obliged to implement fiscal consolidation programme with tax rising and budget cuts. These economic strategies were not implemented according to the concept of effective demand of J.M.Keynes, but the latest statistics shows economic growth in both countries. Thus we can agree to J.M.Keynes saying that saving by institutions and through sinking funds is more than adequate, and that measures for the redistribution of incomes in a way likely to raise the propensity to consume may prove positively favourable to the growth of capital. But the question on the amounts of budget cuts is still open. The latest survey of International Monetary Fund estimates imply that a fiscal consolidation at amount of one percent of GDP reduces real private consumption over the next two years by 0.75 percent, while real GDP declines by 0.62 percent. Thus the government of Latvia shall do precise calculations and carefully consider above mentioned before further fiscal consolidation.

Ивета Балтиня, Майя Шенфельде. Экономические стратегии Латвии и Исландии по преодолению экономического кризиса

После стремительного экономического роста в течение нескольких лет экономическая ситуация в Латвии и Исландии значительно ухудшилась. В этих странах резкое падение показателей роста обусловлено шоком в финансовом секторе. Обе страны были вынуждены принять решения для стабилизации финансовой ситуации в банках. Таким образом, финансовый кризис создал значительные проблемы в публичном финансировании, и обе страны оказались в фазе рецессии. Целью данной статьи является анализ показателей развития Латвии и Исландии и осуществления экономической стратегии для разрешения ситуации в период с 2005 до 2010 года. Анализ показывает, что после кризиса в 2008 году значительно снизилось личное потребление в обеих странах. Поэтому снижение общего спроса привело к значительному снижению и ВВП. Принятое решение исландских властей о девальвации своей валюты не привело к планируемым результатам и Исландия так же, как и Латвия для публичного финансирования и улучшения экономической ситуации были проведены строгие мероприятия по фискальной консолидации. В обеих странах провели мероприятия по увеличению налогов и уменьшению расходов, которые вызвали резкое увеличение показателей по безработице. Поэтому можно согласиться с Дж.М. Кейнсом (*J.M.Keynes*) в том, что если экономика находится в ситуации спада или кризиса, то любыми методами необходимо способствовать повышению ВВП, но нельзя полностью согласиться с утверждением, что ликвидацию дефицита бюджета не следует считать приоритетной целью. Без сомнения, открытым остается вопрос о размере ликвидации дефицита бюджета страны, т.к. в соответствии с данными исследований МВФ, фискальная консолидация в размере 1% от ВВП уменьшает личное потребление в течение двух лет на 0,75%, в то время как ВВП снижается на 0,62%. Поэтому правительству Латвии при решении о будущей консолидации бюджета необходим детальный расчет, какое влияние это могло бы оказать на экономику нашей страны.